

Булик-Верхола С. З.

Національний університет «Львівська політехніка»

Теглівець Ю. В.

Національний університет «Львівська політехніка»

АНАЛІТИЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ МУЗИЧНИХ ТЕРМІНІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті охарактеризовано один із найпродуктивніших способів творення музичних термінів української мови – аналітичну деривацію. Причиною активного використання цього способу термінотворення є стрімкий розвиток музичної галузі, потреба конкретизації наявних та нових наукових понять, можливість виділити гіперо-гіпонімічні відношення між терміносполуками. У публікації окреслено специфіку аналітичного способу творення термінів, виділено типи складених термінів за семантичною ознакою, тобто за ступенем валентності компонентів, виокремлено структурні моделі терміносполук, з'ясовано закономірності поєднання компонентів у складених термінах.

Складені номінації походять із синтаксично оформленого сполучення слів і утворюють розкладні та нерозкладні словосполучення. Розкладні поділяємо на вільні словосполучення, в яких кожен із компонентів є музичним терміном, що може вільно сполучатися з іншими термінами в межах терміносистеми (мелодичний мажор), та неподільні словосполучення, в яких один із компонентів має нульову термінологічну валентність, а інший є музичним терміном (електронний рок). Нерозкладні терміни – це фразеологізми, в яких відображаються лише деякі зовнішні ознаки іменованих понять: слабка доля (доля такту, на яку не припадає акцент).

Найпоширенішими виявились двокомпонентні розкладні терміносполуки, утворені за такими моделями: прикметник + іменник (симфонічний оркестр), іменник + іменник (прискорення темпу), числівник + іменник (друга скрипка), дієприкметник + іменник (збільшений інтервал), іменник + прислівник (секунда вгору), дієслово + прислівник (співати фальшиво). Трикомпонентні терміни утворено або на основі двокомпонентного словосполучення (язичковий духовий інструмент, сильна доля такту, добре темперований клавір), або на базі одного слова (діапазон співацького голосу). Багатокомпонентні структурні моделі (поступово зменшувати силу звука) не є численними.

Складеними термінами легше передати належність до класифікаційного ряду, яка ґрунтується на гіперо-гіпонімічному зіставленні понять, а це сприяє широкому використанню цього способу творення у музичній термінології. Подальшу перспективу дослідження вбачаємо у можливості виявлення смислових особливостей музичних термінів, утворених аналітичним способом.

Ключові слова: аналітична деривація, аналітичний спосіб творення термінів, український музичний термін, терміносполука, структурні моделі термінів.

Постановка проблеми. Одним із найпродуктивніших шляхів поповнення української музичної термінології є аналітична деривація, тобто творення складених номінацій – терміносполук. Стрімкий розвиток різних галузей, потреба конкретизації наявних та нових наукових понять зумовлюють активне використання цього способу термінотворення. Оскільки терміносполуки мають високий ступінь рухомості синтаксичних моделей, вони здатні точніше виражати наукові поняття, ніж синтетичні терміни [4, с. 130].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналітична деривація неодноразово була об'єктом

лінгвістичних досліджень. Цей спосіб творення термінів вивчали Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк, А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько, О. Чуєшкова, З. Куньч, І. Фецько, І. Федькова, О. Богуш. Проте ґрунтового дослідження аналітичного способу творення музичних термінів української мови ще не було. З огляду на це вивчення структурних типів та особливостей функціонування складених термінів в українській музичній термінології є вельми актуальним.

Постановка завдання. Метою дослідження є окреслення специфіки і виокремлення структурних моделей музичних терміносполук, з'ясування

закономірностей поєднання компонентів у складених музичних номінаціях.

Виклад основного матеріалу. Терміни, утворені аналітичним способом, здатні найбільш повно відобразити необхідні специфічні риси поняття. На цьому акцентує Л. Гаращенко: «Терміни-словосполучення виявляють більшу здатність до конкретизації значень завдяки їхній можливості надавати уточнювальні галузеві характеристики загальноживаним словам [1, с. 224]. О. Чуєшкова вважає, що, на відміну від однокомпонентних термінів, терміносполуки виражають більшу здатність до конкретизації значень завдяки залежним мовним одиницям; вони помітно менше входять у синонімічні відносини, майже не зазнають шкідливого впливу омонімії, для них характерна можливість більш гнучкої класифікації та систематизації за певними моделями [6, с. 32].

І. Фецько наголошує, що терміносполуки – це «семантично цілісні утворення, що мають у своєму складі два і більше компоненти. Такі терміни подібні до вільних словосполучень, однак вільне словосполучення виконує номінативну функцію, а терміносполука – номінативно-дефінітивну, оскільки позначає певне, строго закріплене за ним поняття» [5, с. 194].

А. Коваль зазначає, що «складені терміни – це стійкі терміносполуки, їх вводять у текст у готовому вигляді, а не створюють заново (це одиниці мови, а не мовлення)» [3, с. 293].

За семантичною ознакою, тобто за ступенем валентності компонентів, складені терміни поділяємо на:

1. Розкладні:

а) вільні, в яких кожен із компонентів – музичний термін, кожен з них може вступати у двосторонній зв'язок, кожен може вільно сполучатися з іншими термінами в межах терміносистеми: *артист балету, блюзовий звукоряд, вокальна музика, гармонічний мажор, гармонічний мінор, гучність звука, мелодичний мажор, струнний інструмент, хроматична гама* та ін.;

б) неподільні словосполучення, в яких компоненти взяті ізольовано, можуть бути і не бути термінами, тобто один із компонентів має нульову термінологічну валентність (виражений загальноживаним словом), а інший є музичним терміном: *абсолютний слух, англійський ріжок, архаїчний ранній джаз, брудні тони, великий барабан, електронний рок, квінтове коло, комічна опера, легка музика, лідійський лад* та ін.

2. Нерозкладні терміни – фразеологізми, в яких відображаються лише деякі зовнішні

ознаки іменованих понять. Це синтаксично стійкі сполуки, які передають зміст лише в нерозчленованому вигляді, значення окремих компонентів не мотивуються: *асиметричний квадрат* (квадрат, утворений від суперечності тактової симетрії із внутрішньою асиметрією мотивів), *слабка доля* (доля такту, на яку не припадає акцент), *бінауральний ефект* (здатність людини визначати напрям джерела звуку), *галантний стиль* (стиль європейської музики XVII ст., який відзначався ясністю, доступністю та вишуканістю), *вільний стиль* (стиль поліфонічної музики) та ін.

Завдяки застосуванню комбінаторних методів вивчення лексики, зокрема моделювання, можна виділити структурні моделі складених термінів [2, с. 63], які вказують на частиномовну належність і на морфемний склад компонентів терміна, а також на розташування елементів у складеному терміні.

Серед **двокомпонентних термінів** у музичній термінології виділяємо такі структурні моделі, вихідним словом для творення яких є іменник:

1) іменник + іменник: *вершина інтервалу, висота звука, доля такту, історія музики, гама Чорномора, обернення акорду, основа інтервалу, постановка голосу, прискорення темпу, рівномірність ритму, родина інструментів, розмір такту, спорідненість тональностей, сприйняття музики, ступінь спорідненості, флейта Пана, читання партитур* та ін.

Така модель об'єктного типу на основі синтаксичного зв'язку керування досить поширена. Опорний компонент виражається іменником у називному відмінку, а залежні – іменниками в родовому відмінку. Різновидом цього типу є модель двокомпонентної терміносполуки, ускладненої прийменниками: *читання з аркуша, спів до залу;*

2) прикметник + іменник: *великий барабан, військовий барабан, гармонічне варіювання, грамофонна платівка, губна гармонія, еолійська каденція, перехресна ритміка, полонецька кобза, мелодичний мінор, мажорна система, музична імпровізація, непряме голосоведення, суворий стиль, теноровий ключ, хроматична гама* та ін.

Така атрибутивна модель на основі синтаксичного зв'язку узгодження побудована на родовидовому зіставленні. До терміна-іменника, що означає родові поняття, додають означення, яке конкретизує його значення. Переважно в ролі атрибутивного компонента виступає відносний прикметник (*духовий оркестр, піхотний ріжок, ритмічна фігура*), а якісні прикметники змінюють свою природу – набувають ознак відносності,

зокрема втрачають компаративотворчі властивості. Так, не утворюють ступенів порівняння прикметники у терміносполуках *велика терція*, *вільне розташування*, *мала секунда*. Думки мовознавців щодо порядку слів у атрибутивних словосполуках розходяться. Деякі лінгвісти (Р. Будагов, Р. Лаптева) доводять, що нормативною є постпозиція атрибута, деякі (М. Сенкевич) вважають за доречне використовувати прямий порядок слів, поширений у загальнолітературній мові. Ми погоджуємось із позицією З. Куньч, яка вважає інверсію в термінах зручним способом подавання такого типу термінів у словниках і каталогах, а для потреб наукового вжитку варто застосовувати прямий порядок слів [4, с. 131];

3) порядковий числівник + іменник: простий порядковий числівник + іменник: *восьма пауза*, *друга партія*, *друга скрипка*, *перша вольта*, *перша скрипка*, *перший кларнет*, *перша партія*, *третій голос*; складний порядковий числівник + іменник: *шістнадцята нота*, *шістнадцята пауза*; складений порядковий числівник + іменник: *тридцять друга нота*, *тридцять друга пауза*, *шістдесят четверта нота*, *шістдесят четверта пауза* та ін;

4) дієприкметник + іменник: *збільшений інтервал*, *збільшена кварта*, *збільшена квінта*, *зменшений інтервал*, *зменшена квінта*, *обернений акорд*, *вистівана мелодія*, *проспіваний вокаліз* та ін;

5) іменник + прислівник: *секунда вверху*, *кварта вгору*, *септима вниз* та ін. Така модель атрибутивного типу на основі синтаксичного зв'язку керування найменш поширена.

На периферії музичної термінології є термінолексика, в межах якої трапляються словосполучення, що мають у семантиці побутовий фон, однак у музичній терміносистемі набувають вузької специфіки. Це структурні моделі, опорним компонентом для творення яких є дієслово:

1) дієслово + іменник: дієслово + іменник у знахідному відмінку: *виконувати п'єсу*, *відпустити педаль*, *натиснути педаль*, *оперти дихання*, *оркеструвати симфонію*, *писати музику*, *співати пісню*, *танцювати падеграс*, *утворювати мелодію*, *філірувати звук*; дієслово + іменник в орудному відмінку: *грати октавами*, *співати терціями*;

2) дієслово + прислівник: *виконувати артистично*, *виконувати пристрасно*, *грати напам'ять*, *грати тихо*, *співати фальшиво*, *грати швидко*;

3) прислівник + дієслово: *дедалі дужчати* (*poco a poco crescendo*), *відразу голоснішати*

(*subito crescendo*), *пантом стишувати* (*subito decrescendo*), *пантом притихати* (*subito diminuendo*), *трохи підсилити*, *трохи голоснішати* (*poco crescendo*), *трохи стримувати* (*poco ritenuto*), *трошки сповільнювати* (*un poco rallentando*).

Серед **трикомпонентних термінів**, які «виникають шляхом ускладнення двокомпонентних терміносполук внаслідок подальшої конкретизації, уточнення складного наукового поняття й вказівки на різновид поняття» [5, с. 202], переважають такі моделі:

1) прикметник + прикметник + іменник: *велика басова труба*, *великий мажорний септакорд*, *висхідний ввідний тон*, *малий симфонічний оркестр*, *неоднорідні мішані голоси*, *низький жіночий голос*, *німецька комічна опера*, *сольна інструментальна музика*, *старогрецька музична теорія*, *язичковий музичний інструмент*. Ці терміни утворено на основі моделі «прикметник + іменник»;

2) іменник + прикметник + іменник: *діапазон музичного інструмента*, *діапазон співацького голосу*, *підвищення діатонічних звуків*, *пониження ступеня звукоряду*. Вихідним словом для цієї структурної моделі є іменник;

3) прикметник + іменник + іменник: *буквена назва звуків*, *вертикальне переміщення голосів*, *легка частина мелодії*, *милозвучне сполучення звуків*, *нижній звук інтервалу*, *сильна доля такту*, *стійкі ступені ладу*, *танцювальна частина сюїти*, *тісне розташування акорду*. Основним елементом для творення термінів цієї структури є словосполучення «іменник + іменник». Прикметник стоїть у препозиції і є конкретизатором значення наступних двох компонентів, які становлять семантичну єдність. Завдяки цьому прикметник утворює гіпонімічні терміни: *верхній звук інтервалу – нижній звук інтервалу*, *сильна доля такту – слабка доля такту*;

4) прислівник + прикметник + іменник: *вертикально рухливий контраргумент*, *рівномірно темперований лад*, *добре темперований клавір* та ін. Вихідним для творення такої структурної моделі є словосполучення «прикметник + іменник».

Отже, трикомпонентні терміни утворено або на основі двокомпонентного словосполучення, або на базі одного слова.

Трапляються в українській музичній термінології поодинокі **чотирикомпонентні структурні моделі**, наприклад, *духовні пісні американських негрів*, *виконувати в стилі камерної музики*, *поступово зменшувати силу звуку*.

Чимало іншомовних музичних термінів, що позначають характер і прийоми виконання, прийнято перекладати в українській мові словосполученнями таких типів:

1) дієслово **виконувати** + прислівник + прислівник: *виконувати дуже сильно, дуже голосно (fortissimo), дуже ніжно (dolcissimo), дуже швидко (allegro assai, allegro molto), дуже тихо (pianissimo), помірно швидко (allegro moderato), трошки тихіше (un poco meno forte), раз у раз голосніше (sempre più forte);*

2) дієслово **виконувати** + прислівник + дієприслівник: *виконувати добре витримуючи (ben tenuto), раптово посилюючи (rinforzando), поступово затримуючи (ritenuto), поступово прискорюючи (stringendo);*

3) дієслово **виконувати** + прийменникова форма родового відмінка іменника: *виконувати без сурдини (senza sordini), без педалі (senza pedale), без зупинки (non stop), без підготовки (a prima vista), від знака (dal segno);*

4) дієслово **виконувати** + прийменникова форма орудного відмінка іменника: *виконувати з любов'ю (con amore), із запалом (con brio), з почуттям (con affetto), зі сурдиною (con sordino), із педаллю (con pedale), із душею (con anima), із жаром (con brio), із гнівом (con collera), за бажанням (ad libitum), за вподобанням (a capriccio);*

5) дієслово **виконувати** + прийменникова форма знахідного відмінка іменника: *виконувати в унісон;*

6) дієслово **виконувати** + іменник в орудному відмінку + іменник у родовому відмінку: *виконувати верхом смичка;*

7) дієслово **виконувати** + іменник в орудному відмінку + прислівник: *виконувати октавою вище, октавою нижче;*

8) дієслово **виконувати** + прикметник + іменник в орудному відмінку: *виконувати правою рукою (con mano destra), лівою рукою (con mano sinistra), повним голосом (a piena voce), військовим темпом (alla millitare);*

9) дієслово **виконувати** + прикметник + прийменникова форма місцевого відмінка іменника: *виконувати в мадригальному стилі*

(madrigalesco), у новому стилі, у модернім стилі (alla moderna), у старовинному стилі, в античному стилі (all' antica), в турецькому стилі (alla turca), у циганському стилі (alla zingara);

10) дієслово **виконувати** + прийменникова форма місцевого відмінка іменника + іменник у родовому відмінку: *виконувати у стилі бурлеску (alla burlesca), у стилі козака (alla cosacca), у стилі менуєта (alla menuetto), у стилі сициліані (alla siciliana), у стилі медецьки (alla tedesca), у темпі маршу (a tempo di marcia);*

11) дієслово **виконувати** + числівник + прийменникова форма місцевого відмінка іменника: *виконувати на одній струні (a una corda);*

12) дієслово **виконувати** + прикметник + іменник в орудному відмінку + іменник у родовому відмінку: *виконувати верхнім кінцем смичка (a punto d'arco).*

Бажання виразити якомога точніше, вичерпніше будь-яке поняття призводить до творення громіздких багатокомпонентних термінів. Більша частина складених термінів порівняно з простими мають вужче значення, хоч і стійке. У цьому випадку виникає протиріччя між вимогами точності й короткості термінів.

Висновки і пропозиції. Аналітичний спосіб творення музичних термінів є досить продуктивним. Це можна пояснити лексичною природою терміна і його функційним призначенням. Складені номінації походять із синтаксично оформленого сполучення слів і утворюють вільні та зв'язані словосполучення. Найпоширенішими виявились двокомпонентні розкладні терміносполуки, утворені за моделями прикметник + іменник, іменник + іменник, числівник + іменник, дієслово + прислівник. Складеними термінами легше передати належність до класифікаційного ряду, яка ґрунтується на гіперо-гіпонімічному зіставленні понять, а це сприяє широкому використанню цього способу творення в музичній термінології. У цій статті викладено структурно-граматичні особливості терміносполук музичної галузі, а також семантичне наповнення цих структур. Подальшу перспективу дослідження вбачаємо в можливості виявлення смислових особливостей музичних термінів, утворених аналітичним способом.

Список літератури:

1. Гаращенко Л. Б. Аналітизм як тип термінологічної номінації. *Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.* Харків, 2012. Вип. 34. С. 223–228.
2. Кияк Т. Р. Лінгвістические аспекты терминоведения : учеб. пособ. Киев : УМК ВО, 1989. 104 с.
3. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови: структура наукового тексту. Київ : Вид-во Київського університету, 1970. 307 с.

4. Куньч З. Й. Українська риторична термінологія: історія і сучасність : монографія. Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. 216 с.
5. Фецько І. Українська терміносистема музейництва: історіографія й лінгвістичний аналіз : монографія. Львів : Бадікова Н.О., 2017. 312 с.
6. Чуєшкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» ; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2003. 200 с.

Bulyk-Verkhola S. Z., Tehlivets Yu. V. THE ANALYTICAL WAY OF THE MUSICAL TERMS CREATION IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

One of the most productive ways of the musical terms creation in the Ukrainian language – the analytical derivation – has been characterized in this article. The reason for the active usage of this method of the terms creation is the rapid development of the musical branch, the necessity to concretize the available and new scientific notions, the possibility to distinguish hypero-hyponimic relations between the terminological combinations. In this publication the peculiarity of the analytical method of the terms creation has been outlined, the types of the compound terms by the semantic characteristic, i.e. by the degree of the components valency, have been distinguished, the structural models of the terminological compounds have been distinguished, the regularities of the components combination in the compound terms have been established.

The compound nominations are derived from the syntactically finalized combination of words and constitute decomposable and non-decomposable word combinations. The decomposable ones are divided into the free word combinations, in which each of the components is a musical term that can freely combine with other terms within the terminological system (tuneful major key) and indivisible word combinations in which one of the components has zero terminological valency and another one is a musical term (electronic rock). Non-decomposable terms are the idiomatic expressions in which only some external features of the nominated notions are reflected: weak beat (the time beat with no accent).

The most widely used are the two-component decomposable terminological combinations created according to the following patterns: adjective + noun (symphony (ic) orchestra), noun + noun (tempo acceleration), numeral + noun ((the second violin), participle + noun (increased interval), noun + adverb (the second upwards), verb + adverb (to sing out of tune (falsely)). The three-component terms have been created either on the basis of the two-component term (the lingual wind instrument, the time strong beat, the tempered clavier), or on the basis of one word (the singer's voice range). The multi-component structural models (to decrease gradually the sound intensity) are not numerous.

By means of the compound terms it is easier to convey the belonging to the classification row, which is based on the hypero-hyponimic comparison of the notions, and it contributes to the wide usage of this creation method in the musical terminology. We see the further research prospect in the possibility of discovering the notional peculiarities of the musical terms created with analytical method.

Key words: *analytical derivation, analytical method of the terms creation, Ukrainian musical term, terminological compound, terms structural models.*